

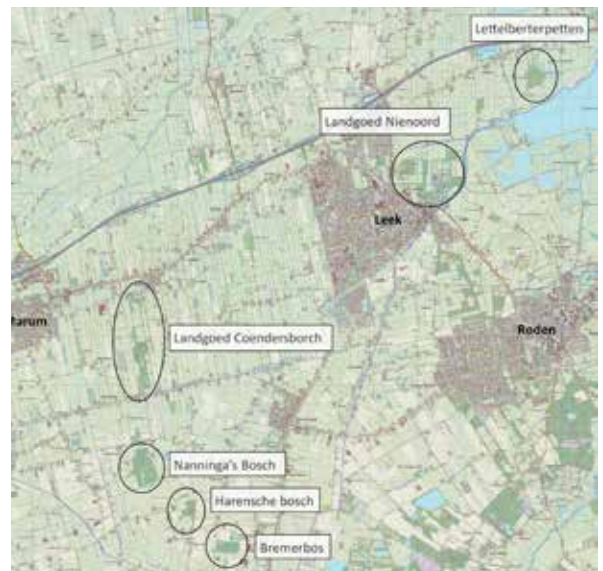
De vogelbevolking van de bossen van het Zuidelijk Westerkwartier

René Oosterhuis

Hoewel het landschap van de provincie Groningen vooral bekend staat om zijn openheid, heeft het meer te bieden. In het Zuidelijk Westerkwartier is het landschap besloten. Het ligt op de overgang van open kleigebieden in het noorden en beboste zandgronden in Drenthe. Het landschap bestaat uit een afwisseling van houtsingels, graslanden en bossen. Dit artikel richt zich op de vogelbevolking van de bossen van het Zuidelijk Westerkwartier.

De verschillende bossen

De onderzochte bossen zijn tussen de 9 en 36 hectare groot (ligging figuur 1). In vergelijking met de Drentse bossen zijn het kleine snippers, maar voor Groninger begrippen spreken we toch van echte bossen. De bossen zijn om verschillende redenen aangelegd. De eerste bossen die zijn aangeplant betroffen de landgoederen Nienoord (Leek) en Coendersborch (Nuis). Deze zijn in de 18^e eeuw en 19^e eeuw aangeplant. Het doel was deels om hout te hebben voor geriefhout, maar diende ook nadrukkelijk als statussymbool. Na 1900 zijn de bossen vooral aangeplant als productiebossen. Deze betreffen het Harensche Bosch, het Nanninga's Bosch en het Bremerbos. Het gaat hier om een mengeling van loofbos en naaldbos. Bijna alle bossen zijn aangeplant op zandgronden waar het hoogveen grotendeels is afgegraven en die door de veelal natte ligging ongeschikt waren voor landbouw. De Lettelberterpetten is het enige bos dat niet aangeplant, maar spontaan ontstaan is op een voormalig petgatencolplex. Tot 1925 is er laagveen gewonnen als brandstof. Hierna is het gebied in de loop van 75 jaar veranderd van rietmoeras naar elzenbroekbos.

Figuur 1: Ligging onderzochte bosgebieden in het Zuidelijk Westerkwartier

Methode

Sinds 2007 worden de broedvogels in de bossen van het Zuidelijk Westerkwartier regelmatig geteld. Deels door de schrijver en in terreinen van het Groninger

	Naam	Soort bos	Soort bomen	Grootte	Beheerder	Geteld in
1	Landgoed Coendersborch	landgoed	loof- en naaldbomen	34,5 ha*	Groninger Landschap	2010 & 2013
2	Landgoed Nienoord	landgoed	loofbomen	36 ha*	gemeente Leek	2014
3	Harensche Bosch	voormalig productiebos	naaldbomen	9 ha	Groninger Landschap	2011-2015
4	Nanninga's Bosch	voormalig productiebos	loof- en naaldbomen	30 ha	Groninger Landschap	2007-2015
5	Bremerbos	voormalig productiebos	loof- en naaldbomen	10 ha	gemeente Leek	2012 & 2014
6	Lettelberterpetten	nat elzenbroekbos	loofbomen	16,5 ha	Groninger Landschap	2001-2004 2006-2015

Tabel 1: De bosgebieden die zijn geteld met informatie over het soort bos, de grootte, de beherende instantie en het aantal tellingen (*alleen oppervlakte bos).

Gekraagde Roodstaart, Aekingerzand, 8 mei 2015

Foto: Jacob Poortstra

Landschap ook door vrijwilligers van het Groninger Landschap. De gebieden zijn geïnventariseerd volgens de BMP-methode. Waarnemingen zijn met broedzekerheidscodes op veldkaarten ingetekend. Bij de interpretatie is uitgegaan van de criteria zoals opgesteld in de BMP-handleiding (Van Dijk 2004). De laatste jaren zijn de interpretaties uitgevoerd door middel van het computerprogramma Autoclustering van SOVON.

Resultaten

Elk van de zes bosgebieden is anders qua omvang, structuur, leeftijd, grondsoort, grondwaterpeil en soortensamenstelling van bomen en struiken. Het heeft daarom weinig zin het aantal vogelsoorten met elkaar te vergelijken. Een stukje water en riet in een telgebied kan bijvoorbeeld al een groot aantal extra soorten opleveren. Om een vergelijking te kunnen maken tussen de bossen zijn er 44 soorten geselecteerd waarvan bos een onderdeel is van hun leefmilieu. In tabel 2 staan deze 44 (bos)soorten en is berekend wat het gemiddeld aantal territoria per tien hectare is. Voor de bosgebieden die meerdere jaren zijn geteld is het gemiddelde over de jaren genomen. Van de 44 geselecteerde soorten zijn er op Landgoed Coendersborch het meest vastgesteld, namelijk 40. Het Bremerbos bevatte relatief weinig soorten (22). De dichtheden per tien hectare schommelen tussen de 160 territoria (Landgoed Nienoord) en 64,5 territoria (Nanninga's Bosch).

Landgoed Coendersborch

Het landgoed bestaat uit een afwisseling van loofbos, naaldbos en graslanden. Deze variatie zorgt voor een

gevarieerde soortensamenstelling. Alle te verwachten soorten zijn ook daadwerkelijk aangetroffen. Door de afwisseling van bos en grasland zijn er relatief veel bosranden. Soorten die broeden langs de bosranden zoals Tjiftjaf en Zwartkop laten dan ook relatief hoge dichtheden zien. Ook soorten die broeden in het bos en foerageren op de naastgelegen graslanden, zoals Merel, profiteren van de afwisseling. Na de laatste telling in 2013 is er veel veranderd. In oktober 2013 heeft er een zware storm huisgehouden op het landgoed.

Figuur 2. Stormschade uit 2013 op Landgoed Coendersborch twee jaar na dato. Omgevallen bomen lopen uit en groeien verder.

Er zijn veel bomen omgewaaid. Dit zorgde voor veel dood hout en meer structuur doordat de omgewaaide bomen deels weer verder zijn gaan groeien (figuur 2). Ook ontstonden er open plekken met kansen voor jonge bomen. Er zijn veel zangvogels die van de storm geprofiteerd hebben en in groter aantal in het bos zijn gaan broeden.

Landgoed Nienoord

De soortensamenstelling op Landgoed Nienoord komt grotendeels overeen met die op Landgoed Coendersborch. Alleen de echte naaldboomsoorten als Zwarte Mees en Goudhaan ontbreken omdat er op landgoed Nienoord geen naaldbos aanwezig is. Delen van het landgoed zijn al 150-200 jaar oud en de aanwezige loofbomen zijn dan ook op leeftijd. Dit levert veel dood hout met holtes op en dus broedmogelijkheden voor holenbroeders. De Spreeuw profiteert volop van het aanbod aan natuurlijke holtes. Dit wordt versterkt door de halfnatuurlijke graslanden die op korte afstand van de bospercelen liggen en waar gefoerageerd kan worden. Ook de Bosuil heeft voldoende grote natuurlijke holtes om in te broeden. De hoge dichtheden van de verschillende soorten tonen aan dat het bos op het landgoed van goede kwaliteit is. De kwaliteit is ook terug te zien in de structuur van het bos. De bossen zijn voor het overgrote deel gelaagd en hebben een goed ontwikkelde kruid- en struiklaag waar vogels van profiteren.

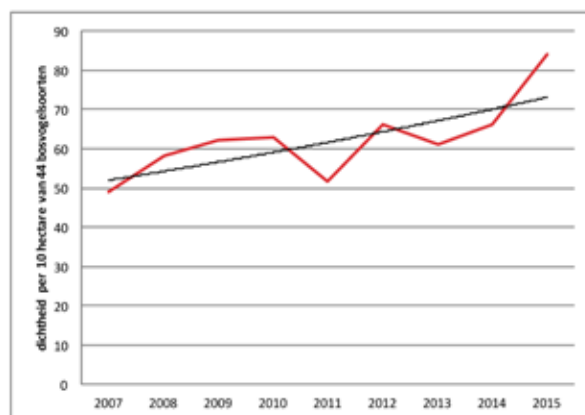
Figuur 3: Redelijk goed ontwikkelde mantel-zoomvegetatie langs de rand van het Harensche Bosch.

Harensche Bosch

De omvang van het bos is met negen hectare beperkt. Voor veel grotere bosvogels is het bos (te) klein. Desondanks is het soortenaanbod relatief hoog door de aanwezigheid van diverse soorten die bij voorkeur leven in naaldbossen zoals Zwarte Mees, Kuifmees en Goudhaan. Het bos heeft dankzij zijn vorm veel randen. Het beheer is al een aantal jaren gericht op het versterken van de geleidelijke overgang van bos naar omliggende landbouwgronden, de zogenaamde mantel-zoomvegetatie. Dit zorgt voor relatief hoge dichtheden aan vogels in de randen.

Nanninga's Bosch

Dit is een relatief groot aaneengesloten bos van dertig hectare. In tegenstelling tot het Harensche Bosch is de hoeveelheid bosrand beperkt. Daarnaast gaat het om een voormalig productiebos met in delen eentonige opstanden van naaldbomen met weinig structuur, dood hout en slechts een beperkte ondergroei. Deze factoren zorgen er voor dat veel soorten wel aanwezig zijn, maar in lage dichtheden. Sinds 2007 is het beheer gericht op meer structuur en variatie in het bos. De gegevens in tabel 2 zijn gebaseerd op het gemiddelde van negen jaar broedvogels tellen. Door de jaren heen bekeken is er een positieve trend te zien in de dichtheden van de (bos)vogels (figuur 4). Het gevoerde beheer lijkt positief uit te pakken.

Figuur 4. Trend van de bosvogels in de periode 2007-2015 in het Nanninga's Bosch.

Bremerbos

Het Bremerbos is een relatief jong bos waar delen pas twintig tot dertig jaar oud zijn. De jonge leeftijd zorgt ervoor dat er bijna geen dood hout aanwezig is. Ook zijn er weinig natuurlijke holtes in bomen en is er weinig structuur. Het soortenaanbod is daardoor beperkt en ook de dichtheden zijn laag. De overgang tussen het bos en het omliggende landbouwgebied is strak, de zogenaamde mantel-zoomvegetatie ontbreekt bijna volledig.

Soort	Coendersborch	Nienoord	Harensche Bosch	Nanninga's Bosch	Bremerbos	Lettelberter petten
Havik	0,1	-	0,4	0,2	-	0,5
Sperwer	0,1	0,3	0,9	0,5	1,0	0,1
Buizerd	0,3	0,3	1,1	0,3	-	0,7
Holenduif	0,9	1,9	-	-	0,5	-
Houtduif	2,0	5,8	3,6	1,9	2,5	1,1
Bosuil	0,4	0,6	-	0,1	-	-
Ransuil	-	0,3	-	-	-	-
Groene Specht	0,1	0,3	-	-	-	-
Gr. Bonte Specht	2,3	4,4	4,2	2,3	2,0	1,4
Kl. Bonte Specht	0,4	0,3	-	-	-	0,8
Winterkoning	11,4	16,3	10,0	7,1	7,5	14,8
Roodborst	5,9	10,0	8,4	6,3	6,5	3,3
Gekr. Roodstaart	2,8	1,1	0,9	0,7	-	2,7
Merel	8,0	15,3	9,8	4,3	5,5	5,1
Zanglijster	1,7	4,2	3,1	2,0	2,5	2,8
Grote Lijster	0,4	0,3	0,4	0,2	-	0,1
Tuinfluiter	1,3	2,2	1,6	0,3	1,0	5,5
Zwartkop	7,8	12,7	8,2	3,0	6,0	5,5
Fluiter	0,4	0,3	-	0,2	-	-
Tjiftjaf	9,9	16,1	10,7	3,8	7,0	9,0
Fitis	6,1	5,6	6,2	2,4	2,0	15,9
Goudhaan	1,4	-	6,2	7,0	3,0	-
Vuurgoudhaan	0,1	-	-	-	-	-
Gr. Vliegenvanger	0,7	0,8	-	0,1	-	0,3
B. Vliegenvanger	1,0	0,8	0,2	1,4	-	0,1
Staartmees	1,0	0,8	0,4	0,3	-	0,5
Glanskop	-	-	0,2	0,2	-	-
Matkop	0,1	0,8	0,9	1,0	1,0	0,6
Kuifmees	-	-	0,2	0,1	-	-
Zwarte Mees	0,1	-	1,3	0,8	1,0	-
Pimpelmees	6,7	6,9	4,7	2,7	2,0	2,3
Koolmees	5,9	13,0	9,8	4,0	4,5	3,9
Boomklever	2,5	3,9	2,2	1,0	0,5	-
Boomkruiper	3,2	4,4	2,9	2,4	1,0	1,6
Wielewaal	0,1	0,3	-	-	-	0,1
Gaai	0,9	1,1	1,6	0,9	2,0	0,6
Zwarte Kraai	1,9	1,7	1,1	0,2	0,5	0,3
Spreeuw	4,2	14,4	0,4	-	-	1,2
Vink	11,2	10,5	11,8	6,5	6,5	3,3
Groenling	0,3	1,1	0,2	-	-	-
Putter	0,3	0,8	0,2	-	-	0,5
Goudvink	0,4	-	0,2	0,3	-	0,2
Appelvink	0,1	0,6	0,2	-	-	-
Geelgors	-	-	0,2	-	-	-
Aantal soorten	40	36	35	33	22	30
Opgetelde dichtheid	104,4	160,2	114,4	64,5	66	84,8

Tabel 2. Aantal territoria per 10 hectare op basis van het gemiddelde van alle tellingen per telgebied.

Lettelberterpetten

De Lettelberterpetten is een geheel ander bos dan de andere bossen in het Westerkwartier. Het is een elzenbroekbos met de daarbij behorende hoge waterstanden. In de winter staat het grootste deel van het bos onder water. In het voorjaar zakt de waterstand tot 10-20 centimeter onder het maaiveld. Gevolg van de hoge waterstanden is dat de bomen relatief snel omwaaien en zich niet tot volgroeide bomen kunnen ontwikkelen. Het ontbreken van dikke, grote bomen met holtes en het ontbreken van naaldbomen zorgt ervoor dat het aantal soorten relatief laag is. De omgewaaide bomen groeien vaak verder en brengen daardoor veel structuur aan, waar een aantal soorten van profiteren. Dit levert hoge dichtheden op van o.a. Winterkoning en Fitis.

Vergelijking met landelijke data

Door SOVON zijn voor de verschillende bostypen referentiedichtheden berekend (Sierdsema & van Kleunen 2001). Interessant om te zien is hoe de gevonden dichtheden zich verhouden tot deze referentiedichtheden. De bostypen in het Westerkwartier zijn allemaal min of meer gelijk, namelijk bossen van zandgronden. Uitzondering is de Lettelberterpetten dat een ander type is, namelijk elzenbroekcomplex, waar ook andere referentiedichtheden bij horen.

Grote Bonte Specht

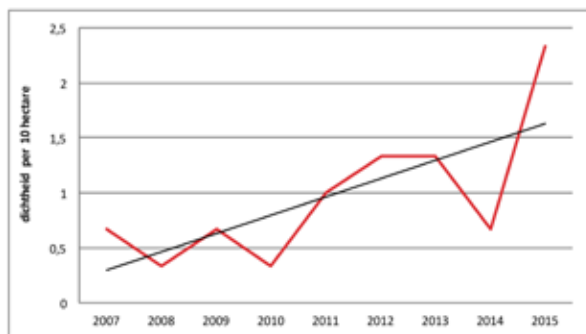
De referentiedichtheid van de Grote Bonte Specht ligt voor het elzenbroekbos op 1,4 (territoria per 10 ha.) en voor de overige bossen tussen de 3,0 en 3,2. De gevonden dichtheid in het elzenbroekbos van de Lettelberterpetten is exact gelijk

Boomklever, Stadspark Groningen, 27 februari 2015

Foto: Jacob Poortstra

aan de referentiedichtheid. Voor de overige bossen geldt dat Landgoed Nienoord (4,4) en het Harensche Bosch (4,2) hoger uitvallen dan de referentiewaarde en dat de dichtheden op landgoed Coendersborch (2,3), Nanninga's Bosch (2,3) en Bremerbos (2,0) lager uitvallen dan de referentiedichtheden.

Figuur 5: Dichtheid van Boomklever in het Nanninga's Bosch door de jaren heen

Boomklever

Voor de Boomklever liggen de referentiedichtheden voor het elzenbroekbos op 0,3 en voor de overige bossen tussen de 3,6 en 4,6. In de Lettelberterpetten komt de Boomklever niet voor als broedvogel. In de overige bossen wel, maar alleen op Landgoed Nienoord is de dichtheid met 3,9 vergelijkbaar met de referentiedichtheden. In de rest van de gebieden valt de dichtheid veel lager uit (0,5-2,5). In de telgebieden die al meerdere jaren gevolgd worden is wel een duidelijke toename te zien van de Boomklever. De trend van de Boomklever in het Nanninga's Bosch is in figuur 5 weergegeven.

Gekraagde Roodstaart

De referentiedichtheid van de Gekraagde Roodstaart ligt voor elzenbroekbos op 0,2. De gevonden dichtheid in de Lettelberterpetten is met 2,7 ruim tienmaal zo hoog! De soort profiteert volop van de vele holten in de vijftig tot honderd jaar oude elzenbomen. De

referentiedichtheid voor de overige bossen ligt tussen de 0,5 en 1,0. Landgoed Coendersborch (2,1) valt hoger uit dan de referentiedichtheid. Landgoed Nienoord (1,1), Nanninga's Bosch (0,7) en Harensche Bosch (0,9) zijn min of meer gelijk aan de referentiedichtheid. In het Bremerbos is de soort afwezig.

Discussie

De bossen in het Westerkwartier zijn beperkt van omvang, maar rijk aan vogels, zowel qua diversiteit aan soorten als qua dichtheden. De vergelijking met de landelijke data van Grote Bonte Specht en Gekraagde Roodstaart ondersteunt dit. De gegevens van de Boomklever lijken dit niet te ondersteunen. Deze zijn laag in vergelijking met de landelijke dichtheden. De Boomklever is echter een speciaal geval. Tot in de jaren tachtig was dit een zeldzame broedvogel met hooguit enkele broedparen in het Westerkwartier. Op Landgoed Coendersborch bijvoorbeeld is één broedgeval vastgesteld in 1975 waarna het vijf jaar duurde voor er weer een Boomklever werd gezien (Boekema et al. 1983). De telreeksen laten zien dat de Boomklever nog steeds met een opmars bezig is en de verwachting is dat dit nog wel even doorzet. De opmars wordt niet alleen gezien bij de Boomklever, ook soorten als Bosuil en Groene Specht laten een positieve trend zien. Al deze soorten profiteren van het ouder worden van de bossen en het meer op natuur gerichte beheer in de voormalige productiebossen. Niet alleen vogels profiteren van de veranderingen in de bossen van het Westerkwartier. Recente vestigingen van das en boommarter en de uitbreiding van de verspreiding van eekhoorn laat zien dat ook zoogdieren de ontwikkeling van de bossen als positief ervaren.

Er zijn duidelijke verschillen tussen de bossen. De ouderdom van de bossen speelt een belangrijke rol; hoe ouder hoe meer vogels. De landgoederen zijn 150-200 jaar oud. Ze bevatten daardoor veel volwassen bomen met holten en hebben relatief veel dood hout waar vogels van profiteren. De voormalige productiebossen zijn nog jong en bestaan voor een deel flink deel uit bomen van dezelfde leeftijd en soortensamenstelling. Het aantal vogels in deze bossen is lager dan in de oudere bossen. Ook de structuur van het bos is belangrijk. Hogere dichtheden aan vogels zijn te vinden in de bossen die gelaagd zijn en een goed ontwikkelde kruid- en struiklaag hebben zoals bijvoorbeeld de Lettelberterpetten. Ook de overgang van bos naar omliggende landbouwgronden is belangrijk, de zogenaamde mantel-zoomvegetatie.

Hoe geleidelijker deze overgang is des te meer soorten kunnen er van profiteren.

De kennis over het voorkomen en de verspreiding van broedvogels is nuttig bij het uitvoeren van beheer- of inrichtingsmaatregelen. Bovenstaande gegevens laten zien dat het beheer op de goede weg is, maar ook dat er nog verbeterpunten zijn. Met name ten aanzien van de structuur, de hoeveelheid dood hout en een goede ontwikkeling van de bosranden is winst te behalen. Daarnaast is het vooral belangrijk om geduld te hebben, omdat bossen nu eenmaal langzaam groeien en langzaam reageren op maatregelen.

Dankwoord

Allereerst wil ik alle tellers bedanken die op één of andere manier een bijdrage geleverd hebben: Herman Feenstra (Bureau Kraanvogel), Sjoerd Geelink (Gemeente Leek), Martin Klaver, Peter Sekeris, Frans Tijsterman, Jan Venema, Annemiek van der Wal.

Zoals te zien in tabel 1 worden niet alle bosgebieden jaarlijks geteld. Er is nog een aantal gebieden waar een teller voor gezocht wordt zodat er jaarlijks geteld kan worden. Mensen die geïnteresseerd zijn om ook broedvogels te gaan tellen in het Westerkwartier kunnen zich bij mij melden. Ook mensen die wel kennis van vogels hebben, maar niet weten hoe het broedvogels tellen in zijn werk gaat kunnen zich melden. Ik ben graag bereid om dit in een korte cursus uit te leggen.

Literatuur

- Boekema E.J., P. Glas en J.B. Hulscher, 1983. Vogels van Groningen. van Dijk A.J. 2004. Handleiding Broedvogel Monitoring Project (Broedvogelinventarisatie in proefvlakken). SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- Feenstra H. 2010. Broedvogelinventarisatie Coendersborch Nuis 2010. Bureau Vogelinventarisatie "De Kraanvogel" 2010/11.
- Oosterhuis R. 2013. Broedvogels van het Landgoed Coendersborch in 2013. Stichting Het Groninger Landschap.
- Oosterhuis R. 2014. Broedvogelinventarisatie op Landgoed Nienoord in 2014.
- Sierdsema H. & van Kleunen A. 2001. Referentiedichtheden van broedvogels voor onverstoorde Nederlandse bossen. SOVON-onderzoeksrapport 2001/08. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen
- www.opentopo.nl (J.W. van Aalst) kaart bladzijde 20

René Oosterhuis – Leek
Rayonbeheerder West voor Stichting Het Groninger Landschap
r.oosterhuis@groningerlandschap.nl